

9. 5 школьников, которые стремятся сделать мир лучше с помощью науки <https://tengrinews.kz/article/5-shkolnikov-kotoryie-stremyatsya-sdelat-mir-s-pomoschyu-1038/>

МЕМЛЕКЕТТІК БИЛІК ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПАРЛАМЕНТІНІҢ ЗАҢ ШЫҒАРУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Азимбай Р.М., Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің магистранты.

Ғылыми жетекші – Ботагарин Р.Б, академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті конституциялық және халықаралық құқық кафедрасының меңгерушісі, доктор PhD

Биліктің бөліну жүйесінде жетекші орынды биліктің заң шығарушы тармағы алады. Заң шығарушы билік-бұл халық өз өкілдеріне берген мемлекеттік билік, ол заңнамалық актілерді шығару арқылы, сондай-ақ атқарушы билігін, негізінен қаржы саласында бақылау арқылы жүзеге асырылады.

«Парламент» термині ағылшынның «Parliament» және француздың parler – сөйлеу деген сөзінен шыққаны белгілі. Парламенттің алғашқы үлгілері - өкілді органдар Ежелгі Греция мен Римде болғанымен, бүгінгі парламенттің саяси институт есебінде дүниеге келуі Англиядағы мемлекеттік өкіметпен байланысты.

Парламент институтының саяси төркіні мемлекеттіліктен, мемлекеттік биліктен бастау алады. Ал биліктің элементтері қоғамдық қатынастың ерекше түрі есебінде адамзат дамуының тым ерте кезінде-ақ байқалған.

Халықтық демократияны білдіру нысаны ретіндегі өкілді билік қазақстандық қоғамға ежелден тән. Ол қалыптасқан саяси жүйеге байланысты өзгеріп отырды.

Қазіргі Қазақстан Парламенті бір палаталы өкілді органның – алғаш рет Қазақ КСР-інің 1937 жылғы Конституциясы, ал содан кейін Қазақ КСР-інің 1978 жылғы Конституциясы мен Қазақстан Республикасының 1993 жылғы Конституциясы негізінде құрылған Жоғарғы Кеңестің орнына келді.

Қазақстан Республикасының Парламенті Конституцияға сәйкес – Қазақстан Республикасының заң шығару билігін жүзеге асыратын

Республиканың ең жоғары өкілді органы. Парламенттің өкілеттігі оның бірінші сессиясы ашылған сәттен басталып, жаңадан сайланған Парламенттің бірінші сессиясы жұмысқа кіріскен кезден аяқталады. Парламенттің өкілеттігі Конституцияда көзделген реттер мен тәртіп бойынша мерзімінен бұрын тоқтатылуы мүмкін. Парламенттің ұйымдастырылуы мен қызметі, оның депутаттарының құқықтық жағдайы конституциялық заңмен белгіленеді.

Сайлау процесі барысында халық билікті депутаттарға береді және осылайша заң шығарушы органдарға мемлекеттік билікті жүзеге асыруға өкілеттік береді. Қазақстан Республикасындағы мұндай заң шығарушы орган парламент болып табылады. Яғни, Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес Парламент – Қазақстан Республикасының заң шығару билігін жүзеге асыратын Республиканың ең жоғары өкілді органы болып табылады [1].

ҚР Парламенті заңдарды қабылдайтын жоғары өкілді орган болып табылады және екі Палатадан: Сенаттан және Мәжілістен тұрады

Парламент тұрақты негізде жұмыс істейтін екі Палатадан: Сенаттан және Мәжілістен тұрады. Сенат конституциялық заңда белгіленген тәртіппен әр облыстан, республикалық маңызы бар қаладан және Қазақстан Республикасының астанасынан екі адамнан өкілдік ететін депутаттардан құралады. Сенатта қоғамның ұлттық-мәдени және өзге де елеулі мүдделерінің білдірілуін қамтамасыз ету қажеттілігі ескеріліп, Сенаттың он бес депутатын Республика Президенті тағайындайды. Мәжіліс конституциялық заңда белгіленген тәртіппен сайланатын жүз жеті депутаттан тұрады. Парламент депутаты бір мезгілде екі Палатаға бірдей мүше бола алмайды. Сенат депутаттарының өкілеттік мерзімі - алты жыл, Мәжіліс депутаттарының өкілеттік мерзімі - бес жыл [2].

Егер дауыс беруге таңдаушылардың елу пайыздан астамы қатысса, Сенатқа сайлау өтті деп есептеледі. Республика Парламенті депутаттарын сайлау тәртібі Конституциялық заңмен белгіленеді [3, б.189].

Депутаттар Парламентте келесідей бірлестіктер құруға құқылы:

1. Саяси партияның фракциясы – заңда белгіленген тәртіппен тіркелген, саяси партияның атынан өкілдік ететін депутаттардың ұйымдасқан тобы, ол Парламент Мәжілісінде тиісті саяси партияның мүдделерін білдіру мақсатында құрылады. Саяси партия фракциясының ең аз саны Парламент [Мәжілісінің регламентінде](#) айқындалады. Саяси партия фракциясының құрамына Парламент

Мәжілісінің депутаттары кіре алады. Депутаттың бір саяси партияның фракциясында ғана болуға құқығы бар.;

2. Депутаттық топ – депутаттардың өз өкілеттіктерін бірлесіп жүзеге асыруы үшін құрылатын бірлестігі. Депутаттық топтың құрамында Парламенттің кем дегенде он бес депутаты болуға тиіс [4].

Парламент өз жұмысын сессия тәртібімен жүзеге асырады. Сессия бірлескен және бөлек палаталардан, Палаталар бюроларынан, тұрақты комитеттерден және палаталардың бірлескен комиссияларынан тұрады. Жаңа сайланған Парламенттің бірінші сессиясын Республика Президенті сайлау қорытындылары жарияланған және әрбір Палата депутаттарының кемінде үштен екісі сайланған күннен бастап отыз күннен кешіктірмей шақырады.

Неғұрлым маңызды мәселелер Мәжіліс пен Сенаттың бірлескен отырыстарында қаралады, мысалы, Конституцияға өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы мәселе. Мұндай мәселені тек Президент ұсынады. Конституция тұрақты және тұрақты болуы керек, сондықтан оған жиі өзгеріс енгізуге болмайды. Парламент Палаталарының бірлескен отырысында Конституцияға өзгерістер енгізбейтін конституциялық заңдар қабылданады. Конституциялық заңдардың көмегімен Парламенттің, Президенттің, Үкіметтің, Конституциялық Кеңестің, сондай-ақ сот органдарының өкілеттіктері айқындалады. Конституциялық заңдардың көмегімен Парламентке, Президентке, жергілікті өкілді органдарға (мәслихаттарға) сайлау, сондай-ақ референдум (бүкілхалықтық дауыс беру) өткізу тәртібі белгіленеді [5, б.161].

Қазақстан Республикасы Парламентінің құзыретін іске асырудың құқықтық нысандары олар қабылдайтын актілер, олардың негізгілері – заңдар болып табылады.

Заң бірқатар белгілермен сипатталады. Оны Парламент палаталары ғана қабылдайды және Қазақстан халқының еркін білдіреді. Заңда құқықтық нормалар бар, сондықтан нормативтік акт болып табылады. Бұл орындау үшін міндетті және ел аумағында жұмыс істейтін барлық мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, қоғамдық ұйымдар мен азаматтардың құқықтық базасы болып табылады және Заң қайшы келмейтін Конституциядан басқа кез-келген мемлекеттік органдардың актілерімен салыстырғанда ең жоғары заңды күшке ие [6, 21].

Қазақстанда заңнамалық процесс бірнеше кезеңнен тұрады. Соларға тоқтала кетсек.

Заңнамалық процестің бірінші кезеңі-заңнамалық бастама-заң жобасын Мәжілістің қарауына енгізумен аяқталады. Мұндай әрекетті жасау құқығы заң шығару бастамасы құқығы деп аталады.

Заң шығару процесінің екінші кезеңі - Сенаттың заң жобасын қарауы. Бұл кезеңде заң жобасы ескертулер мен ұсыныстар енгізу арқылы өзгертілуге ұшырауы мүмкін және қабылданбаған жағдайда Мәжіліске пысықтауға жіберілетін болады.

Үшінші кезең, егер заң жобасын Сенат қабылдап, мақұлдаса. Бұл жағдайда жоба Мемлекет басшысына қол қоюға жіберіледі. Содан кейін қол қойылған заң жарияланады және баспасөз органдарында жарияланады [7, б. 45].

Әзірленген жобаны заң шығарушы органға енгізу фактісі ресми заңды мәнге ие. Осы сәттен бастап заң шығару процесінің бірінші кезеңі - мемлекеттік ерікті алдын ала қалыптастыру тоқтатылады және жаңа кезең басталады - бұл ерікті құқық нормаларында бекіту. Заң жобасын бекіту заң шығару процесінің орталық кезеңі болып табылады, өйткені дәл осы кезеңде заң жобасының мәтініндегі ережелерге заңды мән беріледі.

Заңның ресми түрде өтуінің төрт негізгі кезеңін бөліп көрсетуге болады: жобаны заң шығарушы органның талқылауына енгізу, жобаны тікелей талқылау, Заңды қабылдау, оны жариялау [8, б. 18]

Заң жобасын заң шығару органына ресми енгізу кезеңі толығымен дайын жобаны заң шығару органына жіберуді білдіреді.

Заң әдебиеттерінде жобаны қарауға ресми шығарудың екі түрін бөліп көрсету әдетке айналған.

Біріншісі-заң шығарушы орган қойылған мәселені қарауға міндетті болған кезде кооперативті енгізу, ол жоба бастамашысының еркіне байланысты. Екіншісі-енгізілген жобаны күн тәртібіне қою немесе оны қараусыз қалдыру, оны қайта қарау немесе редакциялау үшін жіберу заң шығарушы органның басшылығына байланысты болған кезде қосымша енгізу.

Мұндай градация заң шығару бастамасы құқығын сипаттау үшін қажет.

Заң шығару бастамашылығы құқығы субъектінің Парламент қарауға міндетті заң жобасының және Парламенттің өзге заң актісінің мәтінін ресми енгізуі заң шығару бастамашылығы болып табылады. Заң шығару бастамашылығы құқығы тек Мәжілісте ғана жүзеге асырылады және ол:

1) заңнамалық актінің жобасын Мәжіліске енгізу туралы шешімін арнайы жолдаумен ресімдейтін Республика Президентіне;

1-1) заңнамалық актінің жобасын Мәжіліске енгізу туралы шешімін тиісті ұсынумен ресімдейтін Парламент депутаттарына;

2) заң құжатының жобасын Мәжіліске енгізу туралы шешімін Үкіметтің тиісті қаулысын шығару жолымен қабылдайтын Республика Үкіметіне беріледі.

3. Республика Президенті, депутаттар және Үкімет енгізген заң актілерінің жобалары Мәжіліс қаулысымен Мәжілістің тиісті тұрақты комитеттеріне қарауға жіберіледі әрі бұлар жөнінде Мәжілістің тұрақты комитеттерінің тұжырымдары болған ретте ғана оның пленарлық отырысында қаралуы мүмкін. Мемлекеттік кірісті қысқартуды немесе мемлекеттік шығысты арттыруды көздейтін заңдардың жобалары Республика Үкіметінің оң тұжырымы болғанда ғана енгізілуі мүмкін. Республика Президентінің заң шығару бастамасы тәртібімен Парламент Мәжілісіне енгізілген заңнамалық актілердің жобалары үшін мұндай қорытындының болуы талап етілмейді. Заң шығару бастамасы құқығын жүзеге асыру тәртібіне байланысты өзге мәселелерді Мәжіліс Регламенті шешеді [9]

Заң шығару бастама құқығы мазмұнының айқындаушы элементі субъектілік құрам болып табылады. Заңнамалық бастама құқығының иесін анықтау қиын емес. Бұл заң жобаларын жоғары өкілді органға енгізу құқығы бар және осы құқықты жүзеге асыратын кез келген адам, орган немесе ұйым болуы мүмкін. ҚР Конституциясының 61-бабының 1-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасы Президентіне, Парламентінің депутаттары мен республика Үкіметінің заң шығару бастамасы құқығы бар. Заң шығару бастамасының құқықтық қатынастары субъективтік құқық және оған сәйкес келетін міндет ретінде заң жобасы енгізілген және оған заң шығарушы талап ететін құжаттама қоса берілген жағдайда ғана туындайды [10, б.51].

Заң шығару бастамасы құқығы заң жобасы енгізілген кезден бастап ғана туындайды. Заң шығарушы органның енгізілген жобаны қабылдау және оны қарауды таяудағы отырыстың күн тәртібіне енгізу, оны қарау және шешім қабылдау міндеті осы құқыққа сәйкес келеді [11, б.25].

Заң шығару бастамасы заң шығарушы органның ұсынылған жобаны, әсіресе ол ұсынылған нысанда қабылдау міндетін көздемейтінін ескеру қажет. Бірақ заң шығару бастамасы құқығын пайдалану кезінде заң шығарушы орган осындай құқығы бар

субъектінің ерік-жігерімен байланысты, сондықтан ол жобаны қарастырып, ол бойынша шешім қабылдауы керек. Бұл заң шығару бастамасы заң шығару ұсыныстарының басқа түрлерінен ерекшеленеді [12, б.41].

Келесі кезең - заң жобасын заң шығарушы орган отырысының күн тәртібіне енгізу. Күн тәртібін бекіту-заң шығарушы органның құзыреті, ол отырыста қандай мәселелерді және қандай ретпен қарау керектігін шешеді.

Заң шығару органының отырысында заң жобасын талқылау жобамен толық және жан-жақты танысуға, ол бойынша пікірлер мен пікірлерді айтуға, барлық қажетті өзгерістер мен жақсартулар енгізуге және нәтижесінде заңнамалық актінің неғұрлым орынды және оңтайлы нұсқасын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Кез-келген жобаны талқылау ол туралы баяндамадан басталады. Баяндамашы ретінде, әдетте, заң жобасының бастамашысы болады. Президент ұсынған заң жобалары мен заңнамалық ұсыныстарды, сондай-ақ Президенттің өтініштерін қарау оларды қабылдау қажеттілігін негіздей отырып, Президенттің ресми өкілінің сөз сөйлеуінен басталады.

Жобаның кез келген бастамашысының баяндамасында қаралатын жобаны қабылдау қажеттілігі туралы, осы актінің алдында тұрған мақсаттар туралы мәселелер қамтылады, жобаның негізгі мазмұны, оның маңызды новеллалары сипатталады, жобаны әзірлеуге кім тартылғаны көрсетіледі. Сондай-ақ бас комиссияның қосымша баяндамалары тыңдалады, жазбаша қорытындылар жарияланады.

Мәжіліс заң жобасының негізгі ережелерін талқылайды және түзетулер нысанында ұсыныстар мен ескертулерді айтады, қажет болған жағдайда жобаны талқылау үшін жариялау туралы ұсыныстарды қарайды.

Заңнамалық актінің жобасы бойынша ресми шешім қабылдау - бұл жобаның заңнамалық органда ресми өтуінің шешуші кезеңі. Оны жүзеге асыру нәтижесінде жоба құқықтық актіге айналады. Тиісінше, осы кезеңнің алдыңғы кезеңдері түпкілікті заң шығару шешімін қабылдау үшін алғышарттар мен жағдайлар жасайды.

Қазіргі таңдағы Қазақстан Республикасының Парламенті өзінің даму сатысында жаңа кезеңге өтіп, мемлекеттік басқару жүйесінде жаңа мәртебеге ие болды. Бұған шешуші ықпалын тигізген Елбасының Қазақстандағы азаматтық қоғам және демократияны

дамыту саясатының логикалық нәтижесі болған Негізгі заңға енгізілген өзгерістер болды.

Жаңа Конституцияның қабыдануы саяси реформалардың жалпыұлттық бағдарламасын іске асырудың, еліміздің құқықтық кеңістігіндегі терең өзгерістер жасаудың заңды нәтижесі болды. Сөйтіп Қазақстан өзінің демократиялық дамуының жаңа кезеңіне берік тұғыр жасады. Конституцияға енгізілген өзгерістерге сәйкес, бұрынғы Ата заңымыз бойынша Мемлекет басшысының құзырында болып келген бірқатар өкілеттіктер Парламентке беріліп, заң шығарушы органның өкілеттілігі кеңейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды.- <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>

2. Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 16 қазандағы N 2529 Конституциялық заңы.- <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002529>

3. Абдильдин С. Парламент Казахстана: От союза к государственности. /С. Абдильдин. Алматы: Казахстан, 1993, 182 с.

4. Қазақстан Республикасы Парламентінің Регламенті туралы Қазақстан Республикасы Парламентінің 1996 жылғы 20 мамырдағы қаулысы.- <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B960000001>

5. Амандыкова С.К. Конституционное право Республики Казахстан. Караганда, 1998, 212 с.

6. Абдукаримова З. Парламент и парламентаризм./З. Абдукаримова.// Поиск: сер. Гуманитарная, 2002, 2, с. 213-216

7. Жусупов Б. Упорядочение законодательной деятельности - веление времени. // Юридическая газета. 2000, 4 19 января

8. Есенжанов А., Кеталов М. Опубликование нормативно - правового акта: окончательная стадия нормотворческого процесса и начало правоприменительной практики. // Правовая реформа в РК 2002, 2, С. 17-20

9. Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің Регламенті. Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің 1996 жылғы 8 ақпандағы Қаулысы.- <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B960000003>

10. Мухамеджанов Б. Законодательная инициатива Правительства - важный инструмент государственного управления. // Правительственный вестник 12, 1999, с. 50-58
11. Самалдыкова З. Проблемы права законодательной инициативы в Республике Казахстан // Фемида, 1998, 10, с.25-31
12. Салимбаева Ж. Право законодательной инициативы и лоббизм. // Вестник Министерства Юстиции. 1996, 5, с. 39-40

ЛАТЕНТНАЯ КОРРУПЦИЯ: ПРОБЛЕМЫ ВЫЯВЛЕНИЯ И ПРЕОДОЛЕНИЯ

*Багжанова А.Ж., магистрант юридического факультета
Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова*

Латентность характерна для широкого ряда преступлений, однако первое место занимает коррупционная преступность. Причиной латентности коррупции является то, что она выгодна двум сторонам и свидетелей при таком деле обычно нет. Наверное, всем понятно, что бороться нужно не только с последствиями коррумпированности, но и выявлять причины появления коррупции и преодолевать их. Коррупционная преступность является одной из важнейших проблем в Республике Казахстан.

Латентность коррупции не дает возможности установить реальные количественные показатели коррупции. Значительных объемов приобретает разработка методов выявления и исследования коррупционной преступности [1;179].

Тема латентной коррупции нашли отражение в трудах В.В. Сухова, П.А. Кривенцова, С.М. Хромова, И.Ш. Борчашвили, которые выделяют несколько методов, способных выявить и преодолеть латентную коррупцию, а именно общенаучные, статистические, социологические и математические методы. Среди общенаучных методов следует использовать анализ и синтез, моделирование и эксперимент. А. Кетле считал, что между официальным данным о преступности и теми, которые остаются неизвестными, существует постоянное соотношение [2;21]. Распространенной является позиция, согласно которой, для того, чтобы повысить качество изучения реального состояния преступности необходимо соединить три системы данных: официальную статистику, социологические данные и экспертные оценки [3;28].